

UDK: 634.0 (47.924)

**KİÇİK QAFQAZIN CƏNUB-ŞƏRQİNDƏKİ (BƏSİTÇAY HÖVZƏSİ)
ÇINAR MEŞƏSİNİN ELMİ-TƏDQIQI VƏ ONUN MÜASİR EKOLOJİ
VƏZİYYƏTİ**

O.İ.ƏLƏKBƏROV
Bakı Dövlət Universiteti
oqtayZengilanli@yahoo.com

Məqalə uzun müddət mübahisə mövzusu olan bir məsələyə-dünyanın sahəcə ən böyük təbii Çinar (Platanus orientalis L.) meşəsinin harada olduğunun öyrənilməsinə həsr edilib. Müəllif arxiv materiallarını, ayrı-ayrı alimlərin müxtəlif mənbələrdə çap olunmuş məqalələrini, fikirlərini təhlil edərək sübut edilir ki, Azərbaycan Respublikasının Zəngilan rayonunda, Bəsitçay hövzəsində yerləşən təbii Çinar (Platanus orientalis L.) meşəsi sahəsinə, ağacların fiziki vəziyyətinə görə dünyada və Avropada ən böyük meşədir.

Açar sözlər: Çinar, Şimali Amerka, Ukrayna, Aralıq dənizi, endemik, Qafqaz, Zəngilan, Bəsitçay.

Çinar (Platanus)-Çinar fəsiləsinin bitki cinsindən olmaqla tarixi çox qədim olan Kaynazoy erasının üçüncü dövr reliktdə florasının yadigarı sayılır. Mezozoyun tabaşir dövrünün süxurlarında bu ağacların qalıqları tapılmışdır.

Çinar çiçəkli bitkilərin ən qədim növlərindən biri sayılır. Gözəlliyinə, görkəminə və nadir bioekoloji əlamətlərinə görə Çinarı şərqin ağac florasının mirvarisi, möhtəşəm gövdəsi, əzəmətli, yaraşlıqlı çətirinə görə isə cənubun nəhəng ağacı adlandırılırlar.

Geniş və sıx çətirli olmaqla qışda yarpaqlarını tökür. Gövdəsi çox möhkəmdir. (boyu 40-50 metrə qədər, gövdəsinin çevrəsi 18 metrə çatır). Yarpaqları növbəli düzülüşlü, barmaqvari dilimlidir, uzun saplaqlıdır. Xırda çiçəkləri bircinslidir. Erkəkcik çiçəkləri sarımtıl rəngdə olub qoltuq çiçək qrupunda yerləşir. Dişicik çiçəkləri isə nisbətən iri, al qırmızı şarabənzər başlıqda toplaşır. Onlar bəzən 2-7 ədəddən ibarət uzun çiçək saplağında sallaq şəkildə olurlar. Hər iki çiçək bir ağacda olduğundan bircinsli müxtəlif cinsli bitkidir.

Çinarın meyvəsi çoxlu fındıqçalardan ibarət olub bütün qışı ağacdən

asılı vəziyyətdə qalaraq ağaca xüsusi cazibədarlıq verir. Yarpaqlarını qışda tökür, aprel-may aylarında çiçəkləyir. Meyvəsi (toxumu) sentyabr-oktyabrda yetişir. Növbəti ilin yazında şarabənzər meyvələr parçalanır və fındıqçalar yerə tökülür, külək vasitəsilə uzaqlara sovrulur. Yaşlı ağacların gövdəsinin qabığı yaşılımtıl pulcuqvari olub qopduğundan ağacın gövdəsi ala-bəzək görkəm alır. Çinar tez böyüyən və uzun ömürlü ağaclardandır. Ağacların 80%-i kök pöhrələrdən cücərir. Çinar 10-15 yaşından meyvə verməyə başlayır, ən məhsuldar dövrü 150-200 yaşındadır. Çinarlar 2000-2300 ilə qədər yaşaya bilir. Yüngül, möhkəm cizgili oduncağından faner, parket, mebel istehsalında, gəmiqayırma və eləcə də dekorativ ağac kimi yaşllaşdırmada istifadə edilir.

Şimali Amerikada (Kanadadan-Meksikaya qədər) və Aralıq dənizinin şərq sahillərindən Hind-Çinə qədər Çinarın 10 növü bitir. Keçmiş SSRİ-də şərq və cənubi Zaqafqaziyada -Azərbaycanda, Krımda, Orta Asiyada şərq Çinarı (*Platanus orientalis* L.) yayılmışdır. Ukraynanın cənubunda və Qafqazın Qara dəniz sahillərində qərb Çinarı (*Platanus occidentalis*) üstünlük təşkil edir. Qərb Çinarı yabanı şəkildə Şimali Amerikada meşəlik əmələ gətirir. Belorusiya və Ukraynanın cənubunda, Cənubi Qafqazda və Orta Asiyada da hibrid (calaq) çinarlar (*P. Hybrida*, *P. Acerifolia*) becərilir.

M.Kirpiçnikov və Q.Axundovun “Cənubi Qarabağda Kiçik Çinar meşəsi” [4] məqaləsində göstərilir ki, möhtəşəm çinar ağacları (*Platanus digitata* Gord) SSRİ-nin cənub rayonlarının əsl bəzəyidir. 1891-ci ildə çinar ağaclarının təbii şəkildə yayılmasını öyrənən görkəmli alim Nidens [8] göstərir ki, Aralıq dənizinin şərq sahillərindən, xüsusilə Kiçik Asiyadan şərqdə Himalay dağlarına qədər çinar ağaclarına yabanı (təbii) halda rast gəlinir. O göstərir ki, Aralıq dənizinin qərbində və Orta Avropada çinar ağacları insanlar tərəfindən əkilmişdir.

Görkəmli rus alimi İ.V.Palibin [9] «Флоры СССР» kitabında Qafqazın cənubunda çinar ağaclarının sistematik təsnifatını vermiş və göstərmişdir ki, bu çinar meşələri yabanı halda şərq və cənubi Zaqafqaziyada yayılmışdır.

Akademik V.N.Sukaçevin [12] rəhbərliyi ilə dendroloji istiqamətdə yazılmış mənbədə səhv olaraq yabanı çinarların yayıldığı ərazinin yeri Lənkəranda göstərilmişdir. Böyük ehtimalla, bu, anlaşılmazlıq nəticəsində belə yazılmışdır.

M.Kirpiçnikov və Q.Axundovun məqaləsində verilir ki, yuxarıda qeyd edilən [4] akademik A.A.Qrossheymin başçılıq etdiyi cənubi Qarabağın bitki aləmini öyrənən ekspedisiya A.V.Şelkovnikov tərəfindən məlumatlandırılmış və onlar 1948-ci ilin yayında təbii çinar meşəsinin yayıldığı əraziyə gəlmişlər (yəni Zəngilan rayonu ərazisindəki Rəzdərə yabanı çinar meşəsinə - O.Z.). Ekspedisiya nümayəndələri göstərir ki, burada çinarlar 25-30 m hündürlükdədir və diametri 2,5 m -ə qədərdir. Ağaclar yaxşı vəziyyətdədir. Təqribən eyni yaşlıdırlar (150-200 il). Çinarların üst çətirlərlə örtülməsinə baxmayaraq, onların alt hissəsi işıqlıdır. İkinci mərtəbə, demək olar ki, bilinmir. Burada meşəaltı yoxdur. Çinarlar çaybasarda sıxlaşır. Çaybasarın kənarlarına doğru

getdikcə onlar qoz ağacları ilə əvəz olunur. Çayın sahilləri boyunca söyüd ağacları da geniş yayılmışdır. Burada çoxlu böyürtkən kollarına rast gəlinir. Çınarın tökülmüş yarpaqları çala - çökək yerlərdə döşəmə əmələ gətirir. Torpaqlarda mamır örtüyü inkişaf etməmişdir. Yaşıl mamırlar ağacların gövdəsinin aşağı hissələrində bitir. Çınar meşəsində müxtəlif ağac növləri ilə bərabər 61 növ ot bitkilərinin olması da bu torpaqların çox münbit olduğunu göstərir. Bizə belə gəlir ki, o zaman ekspedisiya üzvləri meşəni bütünlüklə gözə bilməmişlər. Çünki burada hündürlüyü 35-50 m, diametri 3-5 m olan çınar ağacları var. Ekspedisiya üzvləri çınarların çay vadisi boyunca yayıldığını göstərsələr də, bu çayın Bəsitçay olduğunu yazmamışlar (O.Z)

Tanınmış təbiətşünas alim İ.S.Səfərovun “Azərbaycanda təbii çınar ağacları” [10] məqaləsindən məlum olur ki, Azərbaycan SSR-də endemik çınar ağaclarının mövcud olması barədə meşələrin yayılması ilə bağlı keçmiş mənbələrdə heç bir məlumata rast gəlinmir. Son vaxtlara qədər müxtəlif mənbələrdə çınar ağaclarının, ancaq Kiçik Asiya və Himalayda təbii yolla cücərib artdığı, Yer kürəsinin başqa yerlərində isə bu qiymətli çınar ağaclarının ancaq, insanlar tərəfindən əkilib becərilməklə yetişdirildiyi güman edilirdi.

Buna görə də Kiçik Qafqaz dağlarının cənub-şərq yamaclarında, Azərbaycan SSR ərazisində çınar ağaclarının təbii (yabanı) yolla cücərib artması həm meşəçilik elmi, həm də nəbatat elmləri üçün böyük əhəmiyyətə malikdir.

Kiçik Qafqaz dağlarının cənub-şərq yamacları kserofit bitki örtüyü ilə xarakterizə olunur və hidrofili birləşmələr dağ çayları vadisi boyu yayılmışdır. Bunların arasında ən maraqlı doğuran Zəngəzur silsiləsinin cənub-şərq yamaclarından başlanıb Araz çayına tökülən Bəsitçay vadisi boyunca uzanan çınar meşəsidir.

Zəngilan rayonunda Zəngəzur silsiləsinin şərq yamaclarından başlayıb axan Bəsitçay boyunca 12–15 km məsafədə təbii (yabanı) çınar ağacları bitmişdir. Şimal tərəfdən bu çınar ağaclarına püstə, əzgil, dağdağan, palas murdarçası, qara murdarça, qaratikan, yemişan, alça və sairədən ibarət olan kserofit xarakterli meşə massivləri, cənubdan isə palıd, vələs, vən və sairədən ibarət meşəliklər qovuşur.

Çınar ağacları arasında kiçik qruplarla qoz ağaclarına rast gəlinir. Onların ucalığı 25–26 m-ə, diametri isə 75 sm-ə çatır.

Çınar ağaclarının yaşı orta hesabla 250–300 ilə yaxındır. Hündürlükləri 40-50 m olub, diametrləri 3-5 m-ə yaxındır.

Həmin çınar ağaclarının yerləşdiyi sahədə toxumdan cücərib əmələ gəlmiş tək- tək çınar ağacları görünür. Onların yaşı olduqca müxtəlifdir.

Çınar ağacı, yaşıllıq işlərində əvəzedilməz ağac növlərindən biridir. Cəbrayıl, Ağdaş, Göyçay, Zaqatala, Gəncə, Şəmkir və bir sıra başqa rayonlarda bitən nəhəng çınar ağacları bu yerləri xeyli gözəlləşdirir.

Çınar, tez böyüyən ağacdır. Qələm vasitəsilə çoxaldılır. Kök salmış qələmləri çıxarıb əkmək daha məsləhətdir. Belə qələmləri isə, xüsusi şitilliklərdə

hazırlamaq lazımdır.

İ.S.Səfərov və K.S. Əsədov [11] “Azərbaycan meşələrinin nadir ağacları və kolları” kitabında çinar haqqında aşağıdakı məlumatlar verilmişdir:

“Şərq çınarı tabaşir dövrünün qədim florasının nümayəndəsi olmaqla Azərbaycan SSR-də Kiçik Qafqazın cənub-şərqindəki Bəsitçay vadisində qalmışdır. Burada Azərbaycan SSR ərazisində çinar meşəliyinin uzunluğu 12 km, eni 60-200 m olan 120 hektara yaxın sahədə yayılmışdır. Çinarlıq çayın mənbəyinə tərəf uzanaraq 7-8 km indiki Ermənistan SSR sərhədinə keçir. Beləliklə, Bəsitçay vadisində çinar meşəliyi 20 km uzanır. Azərbaycan ərazisindəki Bəsitçay və onun yuxarı qolları Xaçınçay, Şixavuzçay (Şikaxoçay) (Bu qollar indiki Ermənistan ərazisindədir) vadisində çox yaşlı və iriölçülü ağacların sayı 1200-ə çatır və çoxlu pöhrəliklər də yayılmışdır. Çinarlar ömrü boyu pöhrə verir. İri gövdəli ağacların hamısının kütük hissəsindən çoxlu (40-100 ədəd və daha çox) pöhrələr qalxır. Ağaclar qocalaraq yıxıldıqda bu pöhrələr böyüyərək ana ağacı əvəz edir.”

Q.Ş.Məmmədov, M.Y.Xəlilovun [7] “Azərbaycanın meşələri” kitabında göstərilir ki, “Dünyada yayılmış çinarın 8 növündən Qafqazda yabanı və ya yabanılaşmış halda bir növü-şərq çınarı bitir. Şərq Çınarın boyu 30 (45), diametri isə 1,5-3 (5) m-ə çatan geniş dəyirmi çətirli ağacdır”.

Çinar ağacının Azərbaycanda mədəni mənşəli, yabanılaşmış, təbii halda bitdiyi barədə müxtəlif fikirlər vardır. Lakin əksər dəlillər onun yabanı (təbii) olmasını təsdiq edir.

B.H.Təhməzov, E.F.Yusifov, K.S.Əsədov [13] göstərir ki, “Azərbaycanda çinarların ən qədim və geniş təbii meşəsi Zəngilan rayonu ərazisində qalmışdır. Ermənistan tərəfindən Azərbaycan torpaqlarının işğalına qədər Bəsitçay vadisində müxtəlif yaşlı ağacların sayı 4500-5000 ədədə yaxın, indiki Ermənistan ərazisindəki çinar ağacları da nəzərə alınmaqla, ağacların ümumi sayı 7000 ədədə qədər idi”.

Republikamızda yayılan çinar növü şərq çınarı və ya barmaqyarpaqlı çinar adlanır. Şərq Çınarı Yunanıstanda dağ ətəklərində, Aralıq və Egey dənizləri sahillərində, Kipr, Krit və Rodos adalarında, Kiçik və Orta Asiyada, Cənubi Qafqazda geniş yayılmışdır.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə (1918 – 1920-ci illər) sahəsi 120 ha-a yaxın olan Zəngilandakı Çinar meşəsi tamamilə Azərbaycana məxsus idi. 1920-ci ildə Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Azərbaycanın Zəngəzur torpaqlarının bir hissəsi indiki Ermənistana verilmişdir. Bunun nəticəsində Bəsitçay vadisindəki Çinar meşəsinin müəyyən hissəsi Bəsitçayın qolları olan Xaçınçay və Şixavuzçay vadiləri boyunca yayılan çinar ağacları seyrək şəkildə indiki Ermənistanın Qafan rayonunun Nerkin-Hand, Sav və Şixavuz (Şikaxox) kəndləri ərazisində qalmışdır. Şixavuz kəndindən bir qədər yuxarı “Almalıq bağı” və ona yaxın olan ərazilər Boğazyurd (bəzən Pirçivanyurd) adlanırdı. Zəngilanlılar son dövrlərə qədər bura yaylağa istirahətə gəlirdilər.

Qalereya şəkilli koridorvari uzanan Çinar meşəliyində qoz, dağdağan, araz palıdı, əncir, nar, saqqız, iydə, əzgil, alma, armud, alça ağacları ilə yanaşı, böyütkən, yemişan, itburnu və s. kolları da yayılmışdır.

Tanınmış təbiətşünas alim, akademik Həsən Əliyevin təşəbbüsü ilə nadir təbiət abidəsi olan çinar meşəsini qorumaq məqsədilə Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 4 iyul 1974-cü il tarixli qərarı ilə Zəngilan rayonu ərazisində 117 ha sahəni əhatə edən Bəsitçay Dövlət qoruğu yaradılmışdır. 1980-ci ilin oktyabrında qoruğun sahəsi 10 ha azalaraq 107 ha təşkil edir, bunun 100 ha-nı meşə, qalan 7 ha-nı Bəsitçay vadisinin daşlı və qumlu sahələri tutur. Azərbaycan ərazisində uzunluğu 12 km, eni 60-200 m olan Çinar meşəsinin ümumi sahəsi 120 ha-a yaxındır. Çinar ağacları çayın mənbəyinə tərəf uzanaraq seyrəkləşir, 7-8 km məsafədə indiki Ermənistan ərazisinə keçir. Bu Çinar meşəsi Zəngilan rayonunun Baharlı kəndi yaxınlığında Bəsitçayın Araz çayına qovuşduğu yerdən 200-300 m məsafədə seyrəlib qurtarır. Azərbaycanda insanlar tərəfindən əkilib becərilən müxtəlif yaşlı çinar ağaclarına digər fiziki-coğrafi rayonlarda da rast gəlinir və bunların bir çoxu təbiət abidəsi olaraq qorunur. Kiçik təbii (yabani) çinar meşələrinə Balakən, İsmayılı, Oğuz, Qəbələ rayonlarında da təsadüf edilir. Ağdaş və Göyçayda 1000 -2500 yaşlı çinar ağacları var.

Bəzi mənbələrdə Bəsitçay vadisindəki Çinar meşəsinin Avropada birinci, dünyada ikinci olduğu göstərilir və dünyada ən böyük Çinar meşəsinin Şimali Amerikada-Kanada ərazisində olduğu söylənir. Lakin bu fikir heç bir elmi mənbəyə əsaslanmır.

Görkəmli rus alimi A.V. Antipovanın [1] “Канада. Природа и естественные ресурсы.” kitabında göstərilir ki, “enliyarpaqlı meşələr arasında ağcaqayın meşələri üstünlük təşkil edir. Ağcaqayının bir neçə növü olsa da əsasən şəkərli və qırmızı ağcaqayınlar üstünlük təşkil edir. Bu meşələr öz yaraşığı, cazibədarlığı ilə buraya gələn insanların diqqətini çəkir. Buna görə də ağcaqayın meşələri öz gözəlliyi ilə insanı heyran qoyur və haqlı olaraq ağcaqayın Kanadanın emblemi hesab edilir.”

Böyük Sovet Ensiklopediyasında [3] Kanadanın bitki örtüyü içərisində çinar ağacının adına rast gəlinmir. Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, Kanadanın ən böyük Çinar meşəsinə malik olması fikri əsassızdır.

“Yer Kürəsinin Meşə Ehtiyatlarının Coğrafiyası” kitabında (Moskva 1960) Türkiyədə meşələrin yayılması ilə bağlı göstərilir ki, rütubətsevər iynəyarpaqlı ağaclar, o cümlədən küknar (*Picea orientalis* Link.), ağ şam (*Abies nordmanniana* Spach.), fıstıq (*Fagus orientalis* Lipsky) meşələrinin geniş yayıldığı məlumdur. Burada enliyarpaqlı meşələrdə palıd, şabalıd meşələri üstünlük təşkil edir. Anadolu yaylasında digər ağac növləri ilə yanaşı təbii halda çinarın olduğu məlumdur. Lakin burada çinar böyük ərazilərdə yayılmadığı üçün bu ağaclardan istər meşə sənayesində istərsə də digər sahələrdə istifadə olunması ilə bağlı heç bir məlumat verilmir.

Böyük Sovet Ensiklopediyasında [2] “ABŞ-ın bitkiləri” adlı başlıqda məlumat verilir ki, “avropalılar buraya gələnə qədər ərazinin 50%-i meşələrlə örtülü idi. 20-ci əsrin 70-ci illərində meşələrin yarısı qırılmışdır, çöllər əkilmişdir. Buranın bitkiləri yarandığı ilk görünüşlərini yalnız dağlıq rayonlarda saxlamışlar. Ölkənin şimal-şərqində Böyük Göllər ərazisində çəmənliklərlə yanaşı iynəyarpaqlı-enliyarpaqlı meşələr əsas etibarilə şam, küknar, ağ şam, cökə, göyrüş, ağcaqayın meşələri yayılmışdır. Cənubda və Appalaç dağlarının 800 m-ə qədər yüksəkliyində iynəyarpaqlı meşələr enliyarpaqlı meşələrlə əvəz olunur və palıd, ağcaqayın, sumaq, çinar ağaclarının olduğu göstərilir.”

Görkəmli alman alimi H.Valterin [14] “Растительность Земного Шара: Эколого-физиологическая характеристика” kitabında “ABŞ-ın meşələrinin xarakteristikası” adlı başlıqda məlumat verilir ki, “ABŞ-ın bataqlıq və cənub vadilərində bərk oduncaqlı sıx meşələr yayılmışdır. Burada bir neçə növ palıd, qırmızı ağcaqayın (*Acer rubrum* L., red maple), tüklü qabaq və ya pambıq ağacı (*Populus trichocarpa* Torr. et Gray, cottonwood), çinar və ya sikamora (*Platanus occidentalis* L., sycamore), bataqlıq sərvə (*Taxodium*) və başqa ağac növləri yayılmışdır. Vadilərdəki meşələrdə, xüsusilə Missisipinin geniş deltalarındakı meşələrdə ABŞ-ın yüksək keyfiyyətli bərk oduncaqlı ağacları ehtiyatının əhəmiyyətli hissəsi cəmlənmişdir.”

Yuxarıdakı mənbələrdən göründüyü kimi ABŞ-da çinar ağaclarının nə ərazi böyüklüyü barədə, nə də onlardan meşə-sənaye kompleksində və digər istiqamətlərdə istifadə olunması barədə əhəmiyyətli məlumat verilmir.

“SSRİ-nin qoruqları, Qafqazın qoruqları” kitabında biologiya elmləri namizədi E.V.Roqaçevanın məqaləsində göstərilir ki, “Kiçik Qafqazın cənub-şərq hissəsində yerləşən Bəsitçay vadisindəki qoruq uzunluğu təqribən 15 km və eni 150-200 m olmaqla çay vadisi boyunca yayılmışdır. Çayın mənbəyinə doğru davamı qərbdə indiki Ermənistan ərazisindəki meşələrə keçir. Qoruq dəniz səviyyəsindən 600-800 m hündürlükdə yerləşir. Azərbaycanda çinar meşələri Bəsitçay vadisində qoruğun sahəsinin 93,5%-ni tutur. Burada çinarlar 900 m-ə qədər yüksəklikdə, əkilmiş halda 1200 m yüksəkliyə qədər bitə bilər. Qoruqdakı çinar ağaclarının orta yaşı 170-dir. İndiki dövrdə burada nəhəng çinarların yaşı 1200-1500 il olmaqla, hündürlüyü 50 m, diametri 4 m-dir. Azərbaycanın hər yerində təbiət abidəsi olaraq çinarlar qorunur. Relikt bitki olan şərq çinarı keçmiş SSRİ-nin Qırmızı kitabına daxil edilmişdir.” Azərbaycan ərazisində geniş yayılmış yabanı (təbii) Şərq Çinarı (*Platanus orientalis* L.) meşəsi dünyanın ən böyük meşə massividir.

Biz araşdırmalar apararaq belə nəticəyə gəlirik ki, Azərbaycan Respublikası Zəngilan rayonu ərazisindəki şərq çinarı (*Platanus orientalis* L.) yabanı meşəsi Yer kürəsinin ən böyük çinar meşəsidir. Bu meşə massivi sahəsinin böyüklüyünə görə dünyada birincidir.

Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı Azərbaycanın əzəli oğuz-türk torpaqları olan Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında olan 7 rayon (Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Cəbrayıl, Füzuli, Qubadlı, Zəngilan) erməni

hərbi birləşmələri tərəfindən işğal edilmişdir və hal-hazırda həmin ərazilər Ermənistanın nəzarəti altındadır. Bunun nəticəsində digər tarixi və mədəni abidələr kimi Zəngilan ərazisindəki dünyanın nadir təbiət incilərindən olan çinar meşəsi müxtəlif mənbələrdən verilən məlumatlara görə ermənilər tərəfindən vəhşicəsinə qırılır, talan edilir, kəsilib satılır. Tarixi abidələr dağıdılır.

Planetin mədəniyyət və təbiət abidələrinin mühafizəsi və qorunması məsələləri ilə bilavasitə YUNESKO təşkilatı məşğul olur. Bu vəzifə 1972-ci ildə 164 ölkənin imza atdığı “Bəşəri əhəmiyyətli mədəni və təbii xarakterli irsi abidələrin mühafizəsi üzrə” Paris konvensiyası əsasında həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi bu konvensiyayı 1993-cü ildən ratifikasiya etmişdir. Bəşəri əhəmiyyətli təbiət abidələri yerləşdiyi ərazidən asılı olmayaraq planetin bütün insanlarına məxsusdur. Bəşəri əhəmiyyətli mədəni və təbii xarakterli irsi abidələrin mühafizəsi komitəsi və digər beynəlxalq təşkilatlar dünyanın nadir təbiət abidələrindən biri olan Bəsitçay Dövlət qoruğunun ermənilər tərəfindən vəhşicəsinə qırılmasına və terrora məruz qalmasına etiraz səslerini ucaltmalı və bu vəhşiliyin qarşısı alınmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Антипова А.В. Канада. Природа и естественные ресурсы. М.: Мысль, 1965, с. 226-227.
2. Большая Советская Энциклопедия. Изд. 3. т. 24, М., 1976, с.78
3. Большая Советская Энциклопедия. Изд.2., т. 19, 1953, с. 567-568.
4. Кирпичников М., Ахундов К. Платановая роща в южном Карабахе. «Известия» Академии наук Азербайджанской ССР. 1949, №1, с. 51-53.
5. География лесных ресурсов земного шара. М., 1960, с. 354-357.
7. Мəmmədov Q.Ş., Xəlilov M.Y. Azərbaycanın meşələri. Bakı: Elm, 2002, s. 450-451.
8. Ниденцу- F. Platanaceae L. in Engler und Plante, Nat. Pflanzenfam”. 111-2a, 1891 (М.Кирпичников и К.Ахундов), с. 51.
9. Палибин И.В. Platanaceae во флоре СССР, IX, 1939. “Флоры СССР”. (М.Кирпичников и К.Ахундов), с. 51
10. Палибин И.В. Заметка о классификации Кавказского платана. Бот. Журнал СССР, т. XXX, №2, 1945 г. (М.Кирпичников и К.Ахундов) с. 51.
11. Сафаров И.С. «Естественное насаждение платана в Азербайджане». Доклады Академии наук Азербайджанской ССР. 1953 г. Том IX. №1, с. 55-57.
12. Səfərov İ.S., Əsədov K.S. Azərbaycan meşələrinin nadir ağacları və kolları. Bakı, 1984, s.164.
13. Сукачев В.Н. Дендрология с основами лесной геоботаники. М.: Госселтехиздат, 1938. (М.Кирпичников и К.Ахундов) с. 51.
14. Təhməzov V.H., Yusifov E.F., Əsədov K.S. Azərbaycanın bioloji təbiət abidələri. Bakı, 2004, s. 60.
15. Валтер Н. Растительность Земного шара. М.: Прогресс, 1974, с. 167-172.
16. Рогачева Э.В. Заповедники Кавказа. «Басутчайский заповедник». М.: Мысль, 1990, с.265-268

**НАУЧНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПЛАТАНОВЫХ ЛЕСОВ
НА ЮГО-ВОСТОКЕ МАЛОГО КАВКАЗА (БАСИТЧАЙСКИЙ БАССЕЙН)
И ЕГО СОВРЕМЕННОЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ**

О.И.АЛЕКПЕРОВ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию платановой рощи на берегу р.Баситчай Зангеланского района Азербайджана.

Автор на основе своих наблюдений и архивных данных доказывает, что самый большой платановый лес находится в Азербайджане. До сих пор принято считать, что самый большой платановый лес находится в Канаде. На основе архивных данных автор доказывает, что имеющийся в Канаде лес не платановый, а кленовый.

Ключевые слова: чинара. Северная Америка, Украина, Средиземное море, эндемический, Кавказ, Зенгилян, Баситчай

**THE STUDY OF THE PLATAN FOREST IN THE SOUTHEAST
OF THE MINOR CAUCASUS
(BASITCHAY BASIN) AND ITS CONTEMPORARY ECOLOGICAL STATE**

O.I.ALAKBAROV

SUMMARY

The article investigates the sycamore groves on the shore of Basitchay River in Zangelan region of Azerbaijan.

Based on his observations and archival data, the author shows that the largest plane-tree forest is located in Azerbaijan.

Until now, the largest plane-tree forest was considered to be in Canada. On the basis of archival data, the author proves that the existing forest in Canada is not a plane-tree forest, but a maple forest.

Key words: plane tree, Nort America, Ukraine, Mediteranean Sea, endemic, Caucasion, Zangelan, Basitchay

Redaksiyaya daxil oldu: 27.01.2015-ci il

Çapa imzalandı: 21.04.2015-ci il